// יש לך איזו רומיה לסדר לי?

בגיל 30 האמנית אורית אקטע, אז אם לשני ילדים, ניקתה, כמו סבתה בצעירותה, חדרי מדרגות כדי לממן את לימודי הציור שלה ○ אז גם קראו למנקות תימניות בכינוי המזלזל "רומיות", והן סיפקו השראה לאקטע, זוכת פרס שיף לאמנות, ליצירת דיוקנאות של נשים תימניות, הפעם כשהן בקדמת הציור, עוטות על עצמן סמלים של תרבות ישראלית ומערבית, כמעשה היפוך של יחסי כוח ○ "בתימן הן דוכאו. למשל, השלטון לא הסכים שהיהודים ילכו בבגדים צבעוניים, רק בבגדים שחורים וכחולים. הדיכוי הזה עבר לאמא שלי, מאמא שלי אלי, ואני העברתי את זה לבת שלי. היום אני יכולה לדבר איתה על הדברים האלה"

אינס אליאס ○ צילום: אבישג שאר־ישוב

מ
ייד כשנכנסתי לסטודיו היפה והמטו־פח של האמנית אורית אקטע בדרום תל אביב, ראיתי שני ציורים ענקיים של נשים. האחת יושבת על כיסא, לבושה בקו־מבינזון, מטפחת לבנה מכסה את פניה וחבל כרוך על ידה הימנית כמו תפילין. החבל נופל אל הרצפה ובקצהו מתפצל לשלושה חבלים (שלושת ילדיה, אחר כך אגלה). ידיה מונחות לצידי הגוף במעין שלווה סטואית. מולה עו־מדת אישה נוספת שמכירה את ציורו הנודע של לאונרדו דה וינצ'י, האדם הוויטרוביי, "זאת האישה הוויטרובית", מסבירה לי אקטע. עליה מוטבעות חותמות רבות של "נכשל", "לא מס־פיק" בכמה שפות.

אחרי ששתינו קפה ואכלנו אגוזים, היא הוציאה ספר מאחת המגירות. "מכירה את הספר הזה? רומיה המנקה הקטנה?" שאלה. "לא", עניתי. "זה ספר של לוין קיפניס שנכתב בשנות ה־20. רומיה היה כינוי שהודבק באופן סטריאוטיפי ונלעג למנקה או לעוזרת בית ממוצא תימני. ספר ילדים חמוד שבו אב תימני מביא את הילדה שלו, בת 9, לעבוד אצל מאדאם אשכנזייה. הם מגיעים עם מתווכת שאומרת למאדאם: 'טובה תימנית קטנה זו מבחורה אשכנזייה: עובדת הרבה ואוכלת מעט. העיקר, שצריך לדעת כיצד לה־תהלך עם כגון זו. בלי מקל ורצועה לא תזיזי אותן'", הקריאה לי אקטע מהספר. "הילדה הזאת עוברת דברים קשים, אלימות והתעללות, ובסו־פו של הספר היא הופכת להיות מוריה, שידוע כשם אשכנזי, שהרי 'היא כבר מחונכת'. והכי הכי מרגיז זה שעשו מהדורה חדשה, ב־1981".

"מומחיות בספונג'ולוגיה"

הספר הזה היה אחד הטריגרים לקיום התערו־כה החדשה של אקטע, "רומיות", שנפתחה ביום שישי שעבר במשכן לאמנות בעין חרוד (יחד עם עוד חמש תערוכות חדשות) ושבה היא מציירת סדרה של עשר נשים מנקות שכל אחת מהן היא עולם ומלואו. "ציירתי את הציור הראשון של המנקה, בעמידה כמו בציור של סלבדור דאלי של הנערה עם ראש הוורדים", היא מספרת. "המגב הוא כמו המקל שדאלי צייר, סוג של עוגן וגם חיבור למציאות. זאת אומרת, יש את המנקה שהיא יפה, זקופה, עושה פוזות ונראית חזקה, אבל בעצם היא מנקה. אחרי שציירתי את זה דיברתי עם עפרה סרי, חברתי, שהיא אנת־רופולוגית שחוקרת את הדיוקן התימני, והיא אמרה לי, 'את יודעת שלמנקות התימניות קראו רומיות? וכאן הבנתי שאני הולכת לייצר סדרה. לסבתא שלי קראו רומיה, והיא היתה מנקה. גם סבתא שלי השנייה, מרים, היתה מנקה, אבל כנראה כינו אותה בשם רומיה.

"התחלתי לקרוא על זה יותר. יעקב יהושע הוא הראשון שמספר על הרומיות. הגברות העשירות היו שואלות זו את זו 'יש לך אולי איזו רומיה לסדר לי?', כי רומיה היה שם מאוד נפוץ אצל התימניות, והוא הפך להיות שם נרדף למנקה. מצאתי גזיר עיתון מהעיתון 'דבר' מ־14 ביוני 1934 שמספר על 'שביתת המנקות'. כותרת הכתבה היא 'גבירות נכבדות וארונים נכבדים נלחמים נגד ילדות תימניות בגלל אי רצונן לעבוד בשבת'. מי שעמדו מאחורי הילדות האלה היו הנוער העובד וההסתדרות. בגלל זה באחד הציורים יש רומיה עם פנקס ההסתדרות

(הפנקס האדום; א"א) וחולצה של הנוער העובד. מרובר ב־50 ילדות בנות 9, שהם בעצם הפעילו אותן לעשות שביתה, וכולן בסופו של דבר פו־טרו. כשבוע לפני כן גם פורסמה ב'דבר' כתבה על ילדות בנות 8–10 שעובדות קשה כמנקות בפתח תקווה תמורת גרושים.

"עשיתי מחקר מאוד רציני לפני התערוכה הזאת ונשענתי הרבה גם על הספר של מימי חסקין ורינה חרובי, 'מומחית בספונג'ולוגיה', שעוסק בעוזרות בית בספרות העברית. מתברר שכתבו עליהן לא מעט, ובעיקר על התימניות".

סיפור חברתי קולקטיבי

הסיפור של המנקות התימניות הוא לא רק הסיפור של הסבתות של אקטע, הוא גם סיפורה שלה. בגיל 30, כשהחליטה ללכת ללמוד אמ־נות והיתה כבר אם לשני ילדים אחרי נישואים "מאוד־מאוד לא טובים", כדבריה, אקטע עצמה ניקתה מדרגות כדי לממן את לימודי הציור בבית התרבות ברחובות. אבל ככל שנכנסה יותר

"אני מציירת את מה שאני יודעת מהתרבות שלי". אקטע

"כשהמורה היתה שואלת במה ההורים עובדים, אז הילדים לא היו אומרים שאמא מנקה. ברומיה השקופה שמתי גם הדס, שאנחנו יודעים שיש לו רק ריח, אבל זה לא נכון, יש לו פירות שאפשר להכין מהם ריבה. אז רומיה היא מלאה בטעמים"

ויותר לסיפורן של אותן מנקות, שהתחילו לע־בוד כשהיו רק ילדות, כך היא הבינה שיש כאן סיפור חברתי כבד, שלא הרבה מדברים עליו.

"אני מציירת בעצם את מה שקרה לי, מה שעובר עלי בחיים. ואני מנסה להבין איפה העבר פוגש אותי היום, איזה אדם הפכתי להיות בע־קבות אותו סיפור. אני גם מאוד שונה בציור הריאליסטי מאמנים אחרים. זאת אומרת, אני לא מציירת טבע דומם, נופים או דיוקנאות, אני מציירת סיפור.

"כל המנקות שציירתי הן נשים חזקות", היא מוסיפה. "אני רוצה להראות שהמנקות האלה יש מאחוריהן הרבה. זה לא כמוני או כמו נשים אחרות שעברו בניקיון כדי לממן לעצמן לי־מודים או משהו אחה, הן ניקו כל חייהן. הן לא יצאו מהמעגל הזה. וזה בדרך כלל גם קולקטיבי. זאת אומרת, יש והויות מסוימות שהן מנקות, או עובדות במקצועות מסוימים. העניין הקולקטיבי הזה הוא גם מאוד מעניין. הן לא חשבו לרגע שהן צריכות ללמוד. סבתא שלי לא ידעה לקרוא ולכתוב בכלל. אבל הן היו מאוד מפותחות, הן היו חכמות, הן ידעו דברים. סבתא שלי היתה מרפאה, והיו מגיעים אליה אנשים מכל מיני מקומות כדי שהיא תעזור להם. היא היתה גם מיילדת ויילדה את כל השכנות שלה.

"זה יכול להיות רומיות תימניות, זה יכול להיות ערביות, זה יכול להיות רוסיות, או אתיופיות – זה יכול להיות כל מי שהיא במ־קום הזה. אני עכשיו מסתכלת על המנקות האלה, שהיום רובן פליטות מסודאן או מאריתריאה – אף אחד לא רואה אותן. יש להן איזושהי הליכה ומבט, שהן כאילו לא רוצות שיראו אותן. שהן שם אבל לא שם, לא נוכחות. באחד הציורים יש את הרומיה השקופה, כי הן היו שקופות לא רק בעיני החברה, גם בעיני המשפחות שלהן. חברים שלי שהאימהות שלהם היו מנקות בבית הספר, היו מתעלמים מהן. בכל פעם שהמורה היתה שואלת במה ההורים עובדים, או הילדים אף פעם לא היו אומרים שאמא מנקה. ברומיה השקופה שמתי גם הדס, שאנחנו יודעים שיש לו רק ריח, אבל זה לא נכון, יש לו פירות שא־פשר להכין מהם ריבה טעימה. אז רומיה היא לא רק שקופה, יש בה הרבה דברים מעבר לזה, היא מלאה בטעמים.

"זה לא רק בספרים. אנשים חוו את זה. הנשים האלה שעבדו אצל הגבירות, חלקן חוו דברים לא טובים, אבל לחלקן גם היה טוב. הן קיבלו בגדים להביא לילדים שלהן, הן ראו עולם אחר והביאו אותו גם לבית שלהן. אני שומעת אנשים שאומרים 'אנחנו גדלנו עם מטפלת תימנייה, היא כל היום היתה אצלנו, מבשלת ודואגת לנו, ורק בלילה היא היתה הולכת הביתה'. זאת אומ־רת שהיא גידלה ילדים אחרים, והילדים שלה נשארו בלי אמא".

• • •

כבר בתחילת דרכה בלימודי הציור, המורה שלה, מאיר נטיף, הבין שיש בה משהו. "אחרי כמה ציורים הוא לימד אותי את הטכניקה של הציור הריאליסטי המסורתי", היא מתארת. "ומהרגע שהתחלתי לצייר אחרי שנה ב־2004 כבר עשיתי תערוכת יחיד בגלריה העירונית ברחובות. ב־2011 זכיתי בפרס שיף לאמנות ריאליסטית, וב־2012 היתה לי תערוכת יחיד במוזיאון תל אביב. היום אני משתייכת לגלריה זימאק בכיכר המדינה, אז הם מייצגים אותי ואני מציגה המון, גם במוזיאון תל אביב, במוזיאון ישראל ובחו"ל.

"הסיפורים שלי, מהציור הראשון עד היום, זה תהליך שהולך וחוזר, אחורה, קדימה. גם הספר שהוצאתי באחרונה, שכתבה פרופ' יעל גילעת ועיצבה נועה שוורץ, מסופר בצורה כזאת, אני חושבת שזה מאוד מעניין לראות את זה".

אל הסיפור המזרחי – או במקרה של אקטע, התימני – היא הגיעה בשלב מאוחר יותר בחייה. "ב־2018 ציירתי את הציור הזה – של דמות כהה, שזאת אני בעצם, עם חצי פנים צבועים בלבן. לקחתי זיכרון מהילדות באילת, שילדים הצבי־עו עלי וקראו לי כושית. פתאום החלטתי שאני מתמודדת עם החוויה הזאת. זה מאוד השפיע עלי. התחלתי להרגיש כמו הילדה הכי מכוערת בעולם. הייתי קטנה כזאת, רזה, והייתי מתחבאת מאחורי החברות שלי, רק שלא יראו את הכושית שאני. קראתי לציור הזה אל דורדו. אל דורדו זאת אגדה על עיר שכולה עשויה מזהב, מהמאה ה־16, ואנשים כל הזמן חיפשו אחריה ומחפשים אחריה עד היום. ואצלי החיפוש היה להיות לבנה. כש־ציירתי את הציור הזה – במשך שמונה חודשים, אגב – שאלתי את עצמי למה זה כל כך הפך את העולם שלי.

"דרך הציור הבנתי שהכל התחיל מהבית. גדלתי במשפחה מזרחית, כולם כהי עור כמוני. אבל כל ילד שנולד בהיר יותר – ישר מפארים אותו, איזה לבן, איזה יפה. אם ילד נולד טיפה בלונדיני, בכלל כולם מתעלפים, מישהו שמ־תחתן עם אשכנזייה, וואו, מה הוא השיג. זאת אומרת, הלבן זה משהו שאנחנו שואפים אליו, זה הדבר הכי טוב, ואם תצליחי להשיג את זה, הצלחת בגדול. גם סבתא שלי היתה קוראת לי סאורה, סאורה זה שחורה בתימנית. ואז אני מתחילה לקלוט שבעצם כשהייתי ילדה הבנתי שלבן זה יפה, ושחור זה מכוער. ואת גדילה עם הדבר הזה בלי להבין את זה.

"פתאום אני מבינה שכל הבחירות שלי נעשו על פי הדבר הזה, התחתנתי עם גברים אשכנזים לא סתם, במודע ולא במודע. כי רציתי שהילדים שלי יוכו להיות יותר בהירים, יותר מוצלחים. גם תמיד חשבתי שמגדירים אותי בגלל בעלי, שרוצים להכיר אותי בגלל בעלי. ברחתי מה־תרבות שלי כמו מאש. זה להתערבב ולהתחכך רק עם אשכנזים, להחליק את השיער, לא ללכת עם תכשיטים או עגילים כדי לא להיות דומה לשושנה דמארי. לברוח. לפעמים היו אומרים לי שיש לי קצת מבטא והייתי מתבאסת על עצמי. כל הזמן פחדתי שאדבק בחי"ת ובע'".

"ואז החלטתי שאני מציירת את מה שאני יודעת מהתרבות שלי. כי פתאום הבנתי שרגע, אני כן נמשכת לכהי עור, אני כן אוהבת תכשיטים, אני אוהבת את העור שלי. אחרי שציירתי את הציור הזה, אל דורדו, החלטתי שאני הולכת לקנות תכשיט תימני. לקחתי את הבן הצעיר שלי איתי, הוא התעלף מהתכשיט התימני, והיום הוא צורף בצורפות תימנית, אחד הגדולים, ומצליח בכל העולם. גם הבת שלי מתעסקת בצורפות התימנית. זה מדהים, איזה תיקון.

"התחלתי להתעמק בתרבות שלי. ציירתי סיפורים, כמו הסיפור של הזמורות הינשות. ציירתי את אום סוביאן, אחת השדות הכי מסו־כנות בתימן. כל הזמן סבתא שלי היתה אומרת אום סוביאן. גגיד בשאומרים בלי עין הרע, אז התימניות היו אומרות אום סוביאן. אום סוביאן זה מילולית אם הילדים, ואם כל השדות. היא חוטפת את הבנים כשהם קטנים. בגלל זה גם היו מלבישים את הבנים הקטנים כמו בנות. בתי־מן היו המון שדות, 50 או יותר. יש את השדה שנמצאת במטבח, והשדה שגרה על הבית, וכל מיני כאלה. חלקן טובות וחלקן לא, אז צריך להיזהר מהן. בגלל זה יש את כל התכשיטים

"רציתי לשנות את הסיפור שגדלתי עליו". מימין: "ללא כותרת", "שביתת המנקות", "עץ התמר"

"כל המנקות שציירתי הן נשים חזקות, הן לא ניקו כדי לממן לעצמן לימודים, יש זהויות מסוימות שהן מנקות, הן לא חשבו לרגע שהן צריכות ללמוד. סבתא שלי לא ידעה לקרוא ולכתוב בכלל. אבל הן היו חכמות וידעו דברים"

– הם עושים רעש שמגרש את השדים. בתימן הן היו הולכות עם מפתחות מברזל. היה להן גם שדם, שזה פיגם מצוי. משתמשים בזה לתרופות, וגם נגד עין הרע. החינה שהן היו שמות זה לפ־ריון ולשפע, הכוחות שהן היו מורחות מסביב לעיניים זה לשמירה. אז עשיתי תערוכה שלמה על זה, ביחד עם הילדים שלי.

"ולאט־לאט זה לקח אותי גם למקום החברתי. הבנתי שבתימן הם חיו כאוכלוסייה בתוך דיכוי. לא הסכימו שיהודים ילכו בבגדים צבעוניים, רק בבגדים שחורים וכחולים. מאוד השפיעו אותם שם. הם לא הלכו עם דברים יפים או חדשים, אפילו אם היתה להם אפשרות, תמיד הלכו עם בגדים מרופטים כי הם לא רצו למשוך תשומת לב. כל הזמן אומרים על התימנים שהם צנועים – זאת לא צניעות, זה דיכוי שהמשיכו אותו פה בארץ, והדיכוי הזה עבר לאמא שלי, מאמא שלי אלי, ואני אפילו העברתי את זה לבת שלי. היום אני מבינה את זה ואני יכולה לדבר איתה על הדברים האלה. אבל זה משהו שהוא נורא מוש־רש בנו, התחושה שאנחנו לא שוות מספיק. לכן באחד הציורים של הרומיות שמתי על הדמות את הכותנה, שזה דיכוי מנשלי, כמו השחורים בארה"ב שקטפו את הכותנה".

גם כאן היו מזרחים שעברו בקטיף בותנה. זה לא היה אופייני רק לשחורים בארה"ב. אבל ההיסטוריה הזאת מחוקה. ובאופן ספציפי, התימנים היו בין הראשונים שהגיעו, עוד לפני העליות הראשונות, והמקום שלהם בסיפור של מדינת ישראל מחוק לגמרי.

"נכון. יש גם מוזיאון בזכרון יעקב שנקרא מוזיאון העלייה הראשונה, שאני כבר כמה שנים מנסה להכניס לשם את הסיפור של התימנים. הם לא מוכרים שם בכלל. עוד הרבה אנשים מרבדים על זה, ואנחנו לא מצליחים להכניס את הסיפור של התימנים. זה כל כך מכעיס. הילדים מכל בתי הספר באים ללמוד שם על העלייה הרא־שונה והתימנים היו פה לפניהם. באחרונה היתה פגישה בנושא בין ראש המועצה לראש האגודה לטיפוח תרבות תימן, ויש הבטחה שזה ישתנה. משהו בכל זאת מתחיל לזוז, כי יש אנשים שרו־צים לעשות שינוי".

אני מקווה. אבל אין ספק שיש בעיה ברטיב של מדינת ישראל: ההיסטוריה שאנחנו לומדים בבית הספר מתחילה בעלייה הראשונה ומכאן גם הסיפור הלבאורה קולוניאליסטי שלנו, שה־גיעו מתיישבים מאירופה למדינה שהיו בה רק ערבים. וזה לא נכון. היה פה יישוב ישן, היו פה תימנים, היו כאן יהודים לאורך כל ההיסטוריה, קנו אדמות, בנו בתים, סללו כבישים. היהודים תמיד היו חלק מהמרחב הזה.

"אין היגיון בזה שילדים מגיעים למוזיאון הזה בזכרון יעקב ומקבלים חצי סיפור. אפילו במפה של היישוב אין האזור שבו היו התימנים. בבית הקברות קברו את התימנים בחלקות רחוקות, שצ־ריך ללכת הרבה ברגל כדי להגיע אליהן. וגם כל העניין של חטיפת ילדי תימן – כשאני מדברת על זה עם אשכנזים, הם מייד סותמים לי את הפה. אבל לא ייתכן שכל תימני שאני מכירה מספר לי על איזה דוד או אח שנעלם, ותמיד הסיפורים מאוד מוזרים. הדודה שלי, למשל, מתה פעמיים. הודיעו לסבא שלי בכריזה שהיא מתה. למחרת החבר שלו ראה אותה חיה בבית החולים במצב מצוין. ואז אמרו לו, תלך, אנחנו נביא אותה מחר. ושוב הודיעו בכריזה שהיא מתה. לא הראו להם תעודה, לא כלום. ציירתי גם ציור על זה. קופסת תכשיטים שכתוב עליה ילד ומימין זה הכוחול של סבתא שלי, ומשמאל הבשמים של ההבד־לה של סבא שלי ומעל הכל השדה. אז יש לנו את ההורים, ששומרים על הילד שלהם, אבל לא מצליחים. אנחנו עד היום לא יודעים מה עלה בגורלה של דודה שלי.

"לי חשוב להביא את המקום שלי שהוא גם של הדורות שהיו לפניי. את ההיסטוריה המשפחתית שלי, שהיא מבחינתי חלק מהעם הזה. לדבר על דברים שלא מדברים עליהם. ברגע שאני מד־ברת על זה, עוד אנשים מרגישים בנוח לדבר. אני רוצה קודם כל לשנות את הסיפור שגדלתי עליו, את כל הסטיגמות האלה. וזה קשור לת־קופה שלנו. אני כן מרגישה שיש משהו חברתי שקורה כאן, שמציף את הכל. יש הרבה קיטוב והרבה חיכוכים, אבל יכול להיות שדווקא זה מה שצריך. מזה אנחנו נצמח. אי אפשר יותר לא לדבר, זהו, נגמר". ●

הכל התחיל מהבית. "אל דוראדו"
צילום: אלעד שריג

"לחלק מהנשים שעבדו אצל הגברות גם היה טוב. שמעתי אנשים שאמרו 'גדלנו עם מטפלת תימנייה, היא כל היום היתה אצלנו, מבשלת ודואגת לנו, ורק בלילה היא היתה הולכת הביתה'. כלומר, היא גידלה ילדים אחרים, והילדים שלה נשארו בלי אמא"

צילומים: אלעד שריג